

“HUZUR BULAMIYORSANIZ HUZURU BOZMANIZ GEREKIYOR” SESIYLE AKILLARA KAZINMIŞ BİR KADIN: ARETHA FRANKLIN

Beril Sarıaltun

Soul müziğinin dünyadaki en önemli temsilcilerinden Aretha Franklin 16 Ağustos 2018’de hayatını kaybetti. Akıllara sivil haklar mücadelesinin öncü sesi olarak kazınan Aretha Franklin aynı zamanda dünya müzik tarihinin en değerli isimlerinden biriydi. Hem Afro-Amerikan hem de bir kadın olarak müzik sektöründe var olmak için birçok zorlukla aynı anda mücadele etmiş olan Aretha Franklin müziğiyle ve siyasi duruşuyla, hak ettiği saygıyı görmek için mücadele eden toplumsal kesimler için bir ilham kaynağı oldu.

Aretha Franklin, 25 Mart 1942’de Memphis’te dünyaya geldi. 10 yaşına geldiğinde, annesi Barbara Sigger Franklin’i kaybetti. Bu dönemde Aretha Franklin’in bakımını anneannesi üstlendi. Babası Clarence LaVaughn Franklin’in New Bethel Baptist Kilisesi’nde rahip olarak iş bulması dolayısıyla Detroit, Michigan’a taşındılar. Aretha Franklin, müzikle birlikte büyüyen bir çocuk oldu. Babası kilisede ünlü bir vaiz olduğu için, *Gospel*’i janrı Franklin’in müzikal formasyonunun oluşmasında belirleyici oldu. Kilise korosunda şarkı söyleyen Aretha Franklin, *Time* dergisine daha sonra verdiği bir röportajda halasının cenazesinde dinlediği *Gospel* şarkıcısı Clara Ward’dan çok etkilendiğini ve şarkıcı olmaya o günden sonra karar verdiğini belirtmişti.² Franklin’in müzikal kimliğinde önemli bir etkisi olan diğer kişi ise dönemin *Gospel* kraliçesi olarak da bilinen, Mahalia Jackson’dır. Mahalia Jackson’la daha sonra yakın arkadaş olacaklardır. Franklin’in müzikal kabiliyeti şarkı söylemekle sınırlı değildir. Franklin piyano çalmayı da kendi kendine öğrenir. 14 yaşında kaydedilmiş olan “You Grow Closer”³ [O’na Yaklaş] şarkısı Aretha Franklin’in *Gospel* şarkıcılarından etkilenen tarzının ilk örneklerinden sayılabilir. Şarkı 1956 yılında babasının çalıştığı kilisede kaydedilmiştir ve kendisinin daha çok genç yaşta şarkıya yansıttığı müzikal üslup sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan virtüözitenin de habercisi niteliğindedir. Şarkının sözleri aracılığı ile Aretha Franklin dinleyicileri kendilerini Tanrı’ya yaklaştıracak manevi bir yolculuğa çağırmaktadır:

*“Closer, closer, closer to Him
Oh, I want to hear every message clear,
Yes, I want every word to come through,
For if I make it in, I must walk close to Him”⁴*

Aretha Franklin bu şarkıyı kaydetmesinden beş yıl sonra yani 19 yaşında, Theodore (Ted) White ile evlenir. Ted White bu evlilikten sonra Aretha Franklin'in menajeri olarak çalışmaya başlar. Kişisel hayatındaki bu büyük gelişmenin yanı sıra, Franklin'in içinde yaşadığı siyasi bağlam da radikal gelişmelere gebe. Amerika'da sivil haklar hareketinin kıvılcımları atılmaya başlamıştır. Franklin'in müzikal kimliği artık içinde büyüdüğü gospel kültürünün yanında bu iki dinamik (cinsiyet ve ırk temelli eşitsizlikler) tarafından şekillenecektir. Aretha Franklin'in çocukluğu Jim Crow Yasaları'nın hüküm sürdüğü bir atmosferde geçmiştir. Bu yasalar 1880'ler ve 1960'lar arasında Amerika'nın büyük bölümünde uygulanan, Afro-Amerikanların beyazlarla kamusal alanda aynı ortamları paylaşmalarını yasaklayan kanunlardı. Amerika'nın birçok eyaletinde uygulanan bu ırk ayrımcılığı otel, tiyatro, okul, kütüphane, restoran ve kiliseleri de kapsıyordu. Martin Luther King Jr.'ın da içinde bulunduğu Sivil Haklar Hareketi de ırk ayrımı sistemini muhafaza eden yasaların yerine Afro-Amerikanlar için yasal yollarla eşitliğin kurulmasını hedeflemekteydi.

Sivil Haklar Hareketi'nde protesto biçimi olarak oturma eylemleri, özgürlük yürüyüşleri gibi sivil itaatsizlik yöntemleri tercih edilmekteydi. Hareketin ilerleyen dönemlerinde "Black Power" [Siyah Gücü] olarak da anılan, Kara Panterler gibi silahlı örgütlenme biçimlerini tercih eden gruplar da oluşur. Bu gruplar Martin Luther King Jr.'ın öncülüğünde gelişen barışçıl protesto biçimini eleştirerek Malcolm X'in vurguladığı mücadelenin daha devrimci bir çizgide ilerlemesi gerektiğini savunurlar.⁵ Aretha Franklin'in babası Clarence LaVaughn Franklin siyasi tercihini Martin Luther King Jr.'dan yana yapar ve sivil haklar hareketinin öncülerinden biri haline gelir. Hatta, Aretha Franklin, Detroit'te sivil haklar hareketinin yaptığı eylemlere verdiği destekler nedeniyle "kamu huzurunu bozmaktan" hapse girer.⁶

Aretha Franklin 23 Haziran 1963'te babası C.L. Franklin'in de organize edenler arasında olduğu Detroit Özgürlük Yürüyüşü'ne katılır. Sivil Haklar Hareketi'nde Martin Luther King

Jr.'ın "I Have A Dream/Bir Hayalim Var" konuşmasının ilk kez geçtiği etkinlik olan bu yürüyüşün ardından da Aretha'nın hayatında ve müzik kariyerinde değişim başlar. Franklin bir yandan sivil haklar hareketinde bir Afro-Amerikan olarak kamusal alanda mücadele verirken bir taraftan da bir kadın olarak özel hayatındaki çatışmalarla uğraşmaktadır.

Eşi Ted White aynı zamanda Aretha Franklin'in menajerliğini üstlendiği için Aretha'nın kariyerinde tek söz sahibi haline gelmiştir ve Franklin'e şiddet uygulamaktadır. Franklin arkadaşı Mahalia Jackson'a durumu şu sözlerle aktarır: "Bir *Gospel* kaydedeceğim. İsa'ya bu yükü artık kaldıramadığımı söyleyeceğim."⁷ Sonraları verdiği bir röportajda şarkılarının hayatının bir parçası olduğunu, şarkılarının yaşadığı sorunları atlatmakta ona birer fırsat sağladığını belirtir.⁸ Arkadaşları ve ailesi bu dönemde Aretha Franklin'i, sadece sahnede şarkı söylerken mutlu gördüklerini söyler.⁹ "I Never Loved a Man (The Way I Love You)"¹⁰ [Seni Sevdiğim Şekilde Hiçbir Erkeği Sevmedim] şarkısının sözlerinde yaşadıklarını şöyle anlatır:

*"I don't know why I let you do these things to me;
My friends keep telling me that you ain't no good,
But oh, they don't know that I'd leave you if I could . . .
I ain't never loved a man the way that I love you."¹¹*

Şarkı Franklin'in Mart 1967'de Atlantic Records'dan çıkan albümünün isim şarkısı olur ve albüm bir milyonun üzerinde satılır.¹² Franklin "Seni sevdiğim şekilde hiçbir erkeği sevmedim" dediği Ted White'tan 1969 yılında resmen boşanır. Franklin, bu albümde, özel hayatında yaşadığı kalp kırıklıklarını müzik aracılığı ile ifade ederken birçok kadının da sesi olur ve anlattığı hikâyenin evrenselliği ile yeteneği birleşince kariyerinin dönüm noktalarından birini yaşar. Albümde yer alan bir diğer şarkı da Otis Redding'e ait "Respect" [Saygı]dir. Franklin şarkıya getirdiği yorumla müzik tarihinde her zaman hatırlanacak ve farklı kuşaklar tarafından dinlenecek bir klasiğe imza atar. Şarkı işleri yüzünden yoğun olan bir adamın evinde bekleyen sevgilisinden talep ettikleriyle ilgilidir. Aretha Franklin bu şarkının anlamını tamamen ters yüz eder. Şarkı Franklin'in yorumuyla hem kadınlar hem de siyahlar için bir talep içerir hale gelir: Saygı. Şarkı, sivil haklar hareketinin ve feminist mücadelenin adeta marşı haline gelir. Bu mücadelelerin özüne işleyen, onurlu bir yaşam talebini hatırlatan şarkı, duygusal ilişkilerde, sokakta, üniversitelerde, mecliste herkesin eşit olduğu bir dünya hayalini anlatır hale gelir. Şarkının sözleri şöyledir:

*"What you want, honey, you got it
And what you need, baby, you've got it
All I'm asking
For a little respect when I come home, hey now
Hey little girl, you're sweeter than honey
And I'm about to give you all of my money*

*But all I want you to do
Is just give it, give it
Respect when I come home, hey hey now
Respect is what I want from you
Respect is what I need
Respect is what I want
Got to, got to have it
Give us, give us, give us, give us
Give us, give us some baby, everything I need”¹³*

Aretha Franklin sonra verdiği röportajlarda “Respect” [Saygı] gibi şarkıları için “Sanırım devrim beni çok etkiledi. Saygı, insanların ihtiyacı olan şeydi, sokaktaki ortalama her kadın ve erkeğin ihtiyacı olan şeydi. Herkes saygı görmek istedi” diye belirtir.¹⁴ Detroit’te düzenlenen Özgürlük Yürüyüşü’nden yaklaşık dört yıl sonra, 16 Şubat 1968’te Aretha Franklin bu sefer albümleri milyonlar satan bir sanatçı olarak Detroit’tedir. Detroit Belediye Başkanı o günü Aretha Franklin günü ilan eder. Martin Luther King Jr. sahneye çıkarak kendisine özel bir ödül takdim eder. O dönemde Martin Luther King Jr. Vietnam Savaşı karşısındaki anti-militarist tutumundan dolayı birçok gazete tarafından hedef gösterilmektedir. King, bu buluşmanın yaklaşık iki ay sonrasında 4 Nisan 1968’de de öldürülür.^{15 16} Aretha Franklin’in Martin Luther King Jr.’ı en son gördüğü an Detroit’teki ödül töreni anıdır. Franklin’in arkadaşı Mahalia Jackson, Martin Luther King Jr.’in cenazesinde Martin Luther King Jr.’in en sevdiği gospel olan “Precious Lord”u [Değerli Efendimiz] söyler. Yıllar sonra Mahalia Jackson’ın cenazesinde ise aynı şarkıyı Aretha Franklin söyleyecektir.¹⁷

Franklin’i 28 Haziran 1968’de *Time* dergisinin kapağında “soul müziğinin sesi” olarak görürüz. Soul müziğinin diğer temsilcileri gibi Aretha Franklin de müziğini yaşadıklarını

anlatmak için bir fırsat olarak görmektedir. Küçük yaşlarda annesini kaybetmiş, erken yaşta evlenip evlendiği kişiyle mutlu olamamış, şiddet görmüş bir kadındır. Yazının başında da belirttiğim gibi Amerika'da sivil haklar mücadelesinde farklı mücadele biçimleri bulunmaktadır. Martin Luther King Jr.'ın da içinde bulunduğu, Aretha Franklin'in de desteklediği hareket, eylem biçimi olarak sivil itaatsizliği tercih eder. Fakat o yıllarda sivil itaatsizlik eylemleri dahi devlet şiddetine ve Klu Klux Klan gibi aşırı milliyetçi örgütlerin kanlı eylemlerine maruz kalır. Franklin bu nedenle birçok yakını kaybetmiştir. 26 yaşında *Time* dergisine verdiği röportajda "Yaralandım, çok kötü yaralandım"¹⁸ der.

Fakat, Aretha Franklin yaşadığı sorunlardan bahsederken bunu sadece kederle anlatmayı tercih eden bir sanatçı değildir. Tıpkı "Respect" [Saygı] şarkısına yaptığı düzenlemede olduğu gibi sorunlarıyla dalga geçer, şarkılarında sorunun kaynağıyla doğrudan yüzleşmeyi teşvik eder. *Billboard* dergisinin 1960'lı yılların en iyi R&B şarkıları arasında gösterdiği *The Blues Brothers* (1980) filminde Aretha Franklin'in söylediği "Think" [Düşün] şarkısı da bunun bir örneğidir:

*"You better think (think)
Think about what you're trying to do to me
Think (think, think)
Let your mind go, let yourself be free
Let's go back, let's go back
Let's go way on back when
I ain't no psychiatrist, I ain't no doctor with degrees
It don't take too much high IQ's
To see what you're doing to me"*¹⁹

1970 yılına geldiğimizde ise Amerika Soğuk Savaş koşullarını ağır bir şekilde yaşamaktadır, ülkenin resmî ideolojisi komünizm karşıtlığı etrafında şekillenmiştir. Cumhuriyetçi bir başkan olan Richard Nixon sivil haklar mücadelesi alanındaki tutucu tavrı nedeniyle eleştirilmektedir.²⁰ Bu dönemde Amerika'nın en tanınmış komünistlerinden olan Angela Davis tutuklanır. Soğuk Savaş döneminde, Afro-Amerikan bir kadın komünist olarak Angela Davis Başkan Richard Nixon tarafından "tehlikeli bir terörist" olarak nitelendirilir. Uzun zaman FBI'nın tehlikeli suçlular listesinde kalan Davis'in serbest kalabilmesi için 100-250 bin dolar arası bir paranın ödenmesi gerekmektedir. Birçok insan kefaletinin ödenmesi için kampanya düzenlemeye başlamışken Davis'in kefalet ücretini ödeyeceğini belirten kişi Aretha Franklin'dir. Franklin, ABD'de bir komünisti desteklediğinden dolayı konserlerinin iptal edilebileceğini bilmesine rağmen böyle bir duruş sergileyebilmiştir. Bu konuyla ilgili gazetelerde atılan başlıklardan biri, "Soul Kraliçesi Aretha Franklin, mahkeme kendisine izin verirse Angela Davis'in kefaletini ödemeye hazır olduğunu söylüyor"²¹ şeklindedir. Haberin geri kalanında ise Davis'in herkesçe bilinen suçlu bir komünist olduğu belirtilir. Aretha Franklin'in bu duruma karşı söyledikleriyse oldukça önemlidir:

*"Babacığım (Detroit papazı C. L. Franklin) diyor ki ne yaptığımı bilmiyormuşum. Kendisine saygım sonsuz tabii ama inandığım şeylere sadık kalacağım. Angela Davis özgür kalmalı. Siyahlar özgür olmalı. (Detroit'te huzuru bozmaktan) Ben de hapse atılmışım ve biliyorum ki huzur bulamıyorsanız huzuru bozmanız gerekiyor. Hapis cehennem gibi. Mahkemelerimizde biraz olsun adalet varsa onu özgür göreceğime inanıyorum; komünizme inandığım için değil ama Siyah bir kadın olduğu ve Siyahlara özgürlük istediği için. Param var, Siyah insanlar sayesinde kazandığım. Onlar beni finansal olarak bunu yapabilir hale getirdiler ve ben de bunu halkıma yardımcı olabileceğim şekilde kullanmak istiyorum."*²²

Aretha Says She'll Go Angela's Bond If Permitted

Soul Queen Aretha Franklin says she stands ready to go Angela Davis' bond, "whether it's \$100,000 or \$250,000," if the courts will let her. Miss Davis, 26-year-old former UCLA philosophy instructor and an admitted Communist, is being held in New York without bond pending extradition to San Rafael, Calif., where a Marin County grand jury returned murder, kidnaping and conspiracy indictments against her in connection with a courtroom escape attempt that took four lives. Miss Davis was accused of buying the guns that were used in the abortive attempt to free three prisoners.

Miss Franklin said, "My daddy (Detroit's Rev.C.L.Franklin) says I don't know what I'm doing. Well, I respect him, of course, but I'm going to stick by my beliefs. Angela Davis must go free. Black people will be free. I've been locked up (for disturbing the peace in Detroit) and I know you got to disturb the peace when you can't get no peace. Jail is hell to be in. I'm going to see her free if there is any justice in our courts, not

because I believe in communism, but because she's a Black woman and she wants freedom for Black people. I have the money; I got it from Black people—they've made me financially able to have it—and I want to use it in ways that will help our people."

Angela Davis kefaletin ödenmesine gerek kalmadan hakkındaki suçlamalardan beraat eder. Fakat, kefalet olayına kadar, Aretha Franklin sivil haklar hareketinde Angela Davis'in de içinde bulunduğu devrimci çizgiye olan sempatisini hiçbir zaman ifade etmemiştir. Onun şarkıları yukarıda da anlattığım gibi politik ve toplumsal hareketlere konuşmuştur. Yine de Angela Davis hakkında söyledikleriyle Aretha Franklin kendisinin radikalleştirilmesi riskine karşın, kendisini sansürsüz ifade ettiği bir açıklama yapmıştır. Her ne kadar aynı politik bakış açısına sahip olmasalar da Afro-Amerikan bir kadın olarak Angela Davis'e gereken desteği sunacağını belirtmesi, "huzur bulamıyorsanız huzuru bozmanız gerekiyor" şeklindeki açıklamaları Aretha Franklin'in sanatsal başarısını siyasi duruşundan bağımsız düşünmediğinin bir göstergesidir. 1987'de Rock & Roll Hall of Fame'e kabul edilen ilk kadın sanatçı olarak tarihe geçen Aretha Franklin'i akıllara kazıyan bir başka an da Barack Obama'nın yemin töreninde yaptığı performanstır.²³ Afro-Amerikan bir kadın sanatçı olarak ülkesinde eşitliği sağlamak için geçirdiği mücadeleli yılların ardından Aretha Franklin ülkesinin ilk Afro-Amerikan başkanının yemin törenine yine sanatıyla katkı sunar.

Soul müziğinin biraz da kendi sorunlarıyla yüzleşmek olduğunu söyleyen Aretha Franklin hayatı boyunca özel hayatında, sokakta, özgürlük yürüyüşlerinde yaşadıklarını dile getirmiştir. Kendi dertlerini şarkılarıyla paylaştığı anlarda aslında başka bir tarihi gerçekliğe işaret eder. Şarkıları bu yüzden hem tarihseldir hem de evrensel. Bir Aretha Franklin şarkısı, bir Afro-Amerikan için ırk ayrımcılığına karşı bir arada mücadele vermeyi ifade ederken, kendisinden çok başka bir zamanda ve çok başka bir coğrafyada yaşayan müzisyen bir kadın olarak benim için hem sanatsal hem de siyasi ilham kaynağı olabilir: Angela Davis tutuklandığında yaptığı açıklamada olduğu gibi huzurunuz bozulduğunda huzuru bozmalısınız. Saygıyı hak ettiğinizi düşündüğünüzde, bunu talep etmelisiniz. Teşekkürler Aretha Franklin.

¹ *Gospel*, genellikle Afro-Amerikan kiliselerinde görülen kilisede törenler esnasında org ya da piyano eşliğiyle söylenen ilahilerdir. Kilise korosunun eşlik ettiği bölümlerin yanı sıra *gospel* içerisinde doğaçlama anları da bulunmaktadır.

² Waxman, Olivia B. "Aretha Franklin Dies at 76: The Heartbreak Behind Her Soul Music." *Time*. Ağustos 16, 2018. 8 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <http://time.com/5365484/aretha-franklin-time-cover/>.

³ "Aretha Franklin- You Grow Closer." YouTube. Ağustos 24, 2009. 9 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.youtube.com/watch?v=SIq4IFKky2o>.

⁴ Daha yakın, daha yakın, O'na daha yakın/O'nun çağrısını daha iyi duymak istiyorum/ Her kelimenin ulaşmasını istiyorum/ Bunun olmasını istiyorsam, O'na yakın durmalıyım.

⁵ Jeffries, Hasan Kwame. *Bloody Lowndes: Civil Rights and Black Power in Alabamas Black Belt*. New York: New York University Press, 2010.

⁶ Merelli, Annalisa. "When Aretha Franklin Offered to Post Bail for Angela Davis." *Quartz*. Ağustos 16, 2018. 9 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://qz.com/quartz/1356841/when-aretha-franklin-offered-to-post-bail-for-angela-davis/>.

⁷ Waxman, Olivia B. "Aretha Franklin Dies at 76: The Heartbreak Behind Her Soul Music." *Time*. Ağustos 16, 2018. 8 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <http://time.com/5365484/aretha-franklin-time-cover/>.

⁸ Age.

⁹ Age.

¹⁰ "Aretha Franklin- I Never Loved a Man (the Way I Loved You)." YouTube. Temmuz 7, 2011. 7 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. https://www.youtube.com/watch?v=7WshMBSmx_g.

¹¹ Bana yaptıklarına neden izin verdiğimi bilmiyorum/Arkadaşlarım bana iyi gelmediğini söylüyor/Ama yapabilsen seni zaten bırakacağımı bilmiyorlar/Seni sevdiğim şekilde hiçbir erkeği sevmem

¹² Lynskey, Dorian. "A Voice That Gave America Its Heart and Soul: Aretha Franklin." *The Guardian*. Ağustos 16, 2018. 17 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.theguardian.com/music/2018/aug/16/aretha-franklin-a-voice-that-gave-america-its-heart-and-soul>.

¹³ İsteddiğin şey şeye zaten sahipsin tatlım/ İhtiyacın olan şeye zaten sahipsin bebeğim / Bütün istediğim/ Eve geldiğimde birazcık saygı /Hey küçük kız, baldan tatlısın/ Sana bütün paramı vermek üzereyim/ Ve tatlım, buna karşılık bütün istediğim/ Eve geldiğim zaman saygı görmem/ İsteddiğim şey saygı/ Görmek istediğim şey saygı/ Bunu vermek zorundasın/ Bize istediğimiz şeyi ver, tek ihtiyacım olan şey bu

¹⁴ "Aretha Franklin Gave Us a Vision of Struggle- and of a Radically Different World." *Socialist Worker (Britain)*. 10 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. [https://socialistworker.co.uk/art/47062/Aretha Franklin gave us a vision of struggle and of a radically different world](https://socialistworker.co.uk/art/47062/Aretha%20Franklin%20gave%20us%20a%20vision%20of%20struggle%20and%20of%20a%20radically%20different%20world).

¹⁵ "Dr. King's Error." *The New York Times*. Nisan 7, 1967. 10 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.nytimes.com/1967/04/07/archives/dr-kings-error.html>.

¹⁶ Maclin, Tracey, and Maria Savarese. "Martin Luther King Jr. And Pretext Stops (and Arrests): Reflections on How Far We Have Not Come Fifty Years Later." *SSRN Electronic Journal*, 2018.

¹⁷ "Aretha Franklin- Precious Lord, Take My Hand- You've Got A Friend." YouTube. Haziran 5, 2011. 9 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.youtube.com/watch?v=Cf2q7yCME2U>.

¹⁸ Waxman, Olivia B. "Aretha Franklin Dies at 76: The Heartbreak Behind Her Soul Music." *Time*. Ağustos 16, 2018. 8 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <http://time.com/5365484/aretha-franklin-time-cover/>.

¹⁹ Düşünsen iyi olur (düşün)/Bana ne yapmaya çalıştığımı düşün/Düşün (düşün, düşün) /Zihnini bırak, özgür ol/ Geri dönelim, geri dönelim/ Daha da gerilere gidelim/Psikiyatrist olmadığım, diplomalı bir doktor olmadığım zamanlara/ Çok fazla IQ'ya gerek yok/ Bana ne yaptığımı anlamak için

²⁰ "Editorial: Nixon, the Man Who Stayed Too Long – Archive, 9 August 1974." *The Guardian*. Ağustos 09, 2018. 17 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.theguardian.com/us-news/2018/aug/09/editorial-nixon-the-man-who-stayed-too-long-archive-1974>.

²¹ Arnold, Amanda. "Aretha Franklin Once Offered to Post Angela Davis's Bail." *The Cut*. Ağustos 16, 2018. 17 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.thecut.com/2018/08/aretha-franklin-angela-davis-bail.html>.

²² Age.

²³ "Barack Obama Inauguration- Aretha Franklin- Sings 'America' My Country Tis Of Thee Jan 20, 2009." YouTube. Ocak 20, 2009. 10 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir. <https://www.youtube.com/watch?v=YsNHhJTZAMo>.